

FILOZOFIA A UMENIE V KULTÚRNOM KONTEXTE SOCIALISTICKEJ SPOLOČNOSTI

DALIMÍR HAJKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Dejiny filozofického myslenia na Slovensku nás rukolapne presvedčajú o tom, že tvorcovia nášho umenia — osobitne našej klasickej literatúry — neraz brali na seba nielen úlohu umeleckého zobrazenia skutočnosti, ale s väčším či menším úspechom sa pokúšali v rámci umeleckého diela suplovať aj filozofický výklad tejto skutočnosti.

Vzájomné spojenie medzi filozofiou a umením bolo preto v dejinách našej kultúry vždy bezprostredné, môžeme ho však charakterizovať skôr ako „východisko z núdze“ než ako výsledok poznania potreby koexistencie, programového vnútorného prepojenia a koordinovaného pôsobenia na vedomie ľudí. Uvedený poznatok z histórie svedčí okrem iného aj o tom, že ani filozofia ani umenie neexistujú samé osebe, ako celkom samostatné, navzájom nesúvisiace sféry ľudskej činnosti, ktorých výsledky neprekračujú pomyselnú hranicu medzi filozofickým uvažovaním a umeleckou tvorbou.

Naša súčasnosť nás o tom pouča nemenej naliehavo a presvedčivo. Formovanie vedomia dnešného človeka nemožno oddeliť od vplyvu umenia na vytváranie svetonázorových postojov súčasníkov, najmä na ich mravný rozvoj. Umelecké diela silou svojej obraznosti a presvedčivosťou vyplývajúcou zo špecifických spôsobov vyjadrenia istej základnej myšlienky pôsobia ako jeden z mimoriadne aktívnych faktorov duchovného rozvoja socialistickej spoločnosti. Ak filozofia buduje predovšetkým metodologické základy, ak formuluje teoretické východiská skúmania a zdokonaľovania spoločenských vzťahov, ak sa pokúša racionálne postihnúť spoločenskú realitu a sformulovať jej vývinovú charakteristiku, vo sfére umenia dochádza skôr k aplikácii východiskových tvrdení a všeobecných téz na riešenie konkrétnych problémov spoločenského života v rovine umeleckého diela. Kládie sa pritom dôraz na emocionálny zážitok, prostredníctvom špecifického spôsobu reprodukcie objektívnej skutočnosti v živej, konkrétne-zmyslovej forme.

Umenie nielen odpovedá na problémy, ktoré vznikajú v procese duchovného rozvoja spoločnosti, ale kladie aj otázky, ktoré sa týkajú jej ďalšej budúcnosti. Popri viacerých cieľoch a funkciách umenia je z hľadiska vzťahu filozofie-umenie osobitne dôležité práve toto perspektívne zameranie umeleckej tvorby, ktoré spolu s filozoficko-vedeckým modelovaním budúcnosti ľudskej spoločnosti vytvára predstavu novej historickej situácie. Umenie prispieva k vytváraniu takejto predstavy pomocou fantázie, ktorá má nezastupiteľné miesto v procese vzniku umeleckých obrazov.

Filozofický zmysel istej umeleckej koncepcie sa výrazne prejaví najmä vtedy, keď skúmame jej prínos a perspektívnosť z hľadiska spoločenského pokroku.

Uchovanie a rozvoj istého typu kultúry je v rovnakej miere vecou filozofie ako aj umenia. Kultúra určuje charakter a vlastnosti vzájomných vzťahov medzi filozofiou a umením, zároveň je však sama determinovaná kvalitou týchto vzťahov. Vzhľadom na celok kultúry plní filozofia i umenie celý rad navzájom síce súvisiacich, ale nezameniteľných funkcií. „Otázka, aký je vzťah medzi filozofiou a umením, môže sa preto riešiť ako výsledok skúmania podstaty tej kultúry, v ktorej žijeme“, uviedol sovietsky teoretik kultúry V. M. Mežujev v diskusii za okrúhlym stolom, ktorú na prelome rokov 1983—1984 usporiadal časopis *Voprosy filosofii* na tému *Literatúra a literárnoumelecká kritika v kontexte filozofie a spoločenských vied*. Dodal k tomu, že „kultúra v podmienkach súčasnej spoločnosti musí učiť ľudí nie iba cítiť a prežívať, ale aj racionálne myslieť, mať rozumný postoj ku skutočnosti“ (1, s. 92).

Z uvedeného vyplýva, že funkciu filozofie a umenia v spoločnosti najvýstižnejšie pochopíme vtedy, keď ich budeme chápať — spolu s ďalšími druhmi ľudskej činnosti — ako súčasť komplexného kultúrno-civilizačného celku. Či sa už súčasná filozofia orientuje vo väčšej miere na vedu alebo na umenie (v dôsledku prevratného rozvoja vedeckých poznatkov je v súčasnosti prvý prípad čím ďalej tým častejší), vždy funguje ako súčasť celostne pochopenej kultúry. Preto aj dialóg medzi umeleckým videním skutočnosti a medzi jej vedeckým obrazom je možný predovšetkým na kulturologickej báze.

Môžeme vcelku oprávnenne tvrdiť, že rozvinutá socialistická spoločnosť vyžaduje kvalitatívne nový vzťah medzi filozofiou a umením — azda by sme mohli povedať aj novú jednotu filozofie a umenia. Spojenie kultúry s rôznymi ďalšími formami spoločenského vedomia — s vedou, politikou, morálkou a v neposlednom rade i s filozofickým výkladom skutočnosti — súvisí s tým, že socialistická kultúra sa formuje ako syntéza permanentnej progresívnej činnosti v oblasti umenia, filozofie, vedy a ďalších pokrokovitých, humánnych ľudských aktivít. Teoretické rozpracovania princípov socialistickej kultúry a zásad jej rozvoja vychádza predovšetkým z marxisticko-leninskej filozofickej koncepcie vývinu spoločnosti a v neposlednom rade súvisí s bádateľskými výsledkami jednot-

livých umenovedných disciplín. Ak na jednej strane tvorcovia umeleckých diel v súčasnosti očakávajú i právom požadujú vypracovanie kultúrno-teoretického prístupu k analýze problematiky umenia, na druhej strane teoretická analýza kultúrneho a civilizačného kontextu budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti je jednou z nie nepodstatných úloh, ktoré stoja pred časťou nášho filozofického frontu.

Je nemálo otázok, na ktoré môže teória kultúry odpovedať len za predpokladu, že náležite zohľadní špecifiká vzťahu medzi filozofiou a umením. Patria k nim napr. otázky rozvoja kultúry v procese vedecko-technickej revolúcie, „moderného“ a „tradičného“ v kultúre, kultúrneho dedičstva, vzťahu kultúry k formovaniu socialistickej osobnosti a socialistického spôsobu života atď. Ako neobyčajne významnú sféru kontaktov medzi filozofiou a umením možno uviesť sféru hodnotenia umeleckých diel.

Pri aktuálnom hodnotení akéhokoľvek umeleckého diela — či vzniklo v minulosti alebo v súčasnosti — sa nemôžeme zaoberať bez toho, aby sme zohľadňovali výsledky marxistickej teórie kultúry ako novej, formujúcej sa oblasti spoločenských vied.

Hodnotenie umeleckých diel, ktoré zobrazujú život ľudí v dynamicky sa rozvíjajúcej socialistickej spoločnosti, sa nemôže zaoberať bez náležitého filozofického a kultúrno-teoretického zázemia. Nepostačujú preň iba empirické analýzy textu, tvaru, formy umeleckého diela. Žiada sa — pri každom hodnotení — zaradenie diela do širokého historicko-kultúrneho kontextu. To, pravda, nemožno urobiť bez kultúrno-teoretických východísk a filozofického pojmového základu. Filozofia sa s umením stretáva na problémovom poli teórie kultúry. Teóriu kultúry však zasa nemožno vybudovať bez filozofického zázemia a bez zohľadnenia svojich konzekvencií v oblasti umenia.

Umelecký odraz skutočnosti funguje v rámci istého spoločenského organizmu ako súčasť kultúry daného historického obdobia a danej spoločensko-triednej formácie. Jedine ako súčasť kultúrneho celku je umenie spojené s potrebami spoločnosti, na tieto potreby svojimi špecifickými prostriedkami odpovedá a stimuluje vznik nových potrieb. Prispieva tak k poznávaniu života spoločnosti a v konečnom dôsledku i k jeho premenám.

Prostredníctvom estetickej funkcie umenia sa uskutočňuje aj jeho veľký ideovovýchovný vplyv. V etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti vznikajú rozsiahle možnosti uplatnenia príspevku umenia k snahám o harmonické rozvinutie ľudskej osobnosti v intenciách pokrokových ideálov socialistickej spoločnosti. Vytvorenie kvalitatívne nových hmotných predpokladov života človeka za socializmu prináša so sebou uvoľnenie ľudských tvorivých síl. Svetonázorové aspekty umenia v tomto procese fungujú ako determinant hodnotovej orientácie tvorcov i konzumentov umenia; sú na jednej strane vyjadrením rozpoznaní pokrokových spoločenských tendencií u tvorcov umenia, na druhej strane sti-

mulujú alebo majú či môžu stimulovať ich ďalší rozvoj, ich prehlbovanie a rozširovanie u konzumentov umenia.

Prostriedkom, metódou na dosiahnutie týchto cieľov je okrem iného napr. využitie schopnosti umenia podnecovať v ľuďoch presvedčenie o správnosti a pravdivosti tých spoločensko-politických a mravných ideálov, v duchu ktorých umelec vytvára svoje diela. Ide o využitie politickej funkcie umenia v prospech formovania socialistického vedomia ľudí. Tu sa zreteľne prejavuje súvislosť a vzájomné prelínanie medzi sférami kultúry, filozofie a umenia: umenie pôsobí pri formovaní socialistického vedomia len v rámci celostne pochopenej kultúry; výklad tohto pôsobenia nie je možný bez „kultúrno-teoretického“ prístupu, ktorý má filozofický základ, používa filozofické pojmoslovie i metodologické princípy.

S otázkami kultúry sa musí vyrovnáť každý vedný odbor, ktorý sa nejakým spôsobom zaoberá človekom, problémami jeho individuálnej a spoločenskej existencie a teoretickými alebo praktickými otázkami rozvoja ľudskej spoločnosti. Pretože „iba v živom človeku, v jeho duchovnom živote a aktivite sa prejavuje reálne bytie kultúry ako zložitej syntézy jej všetkých druhov a funkcií. Všetky jednotlivé druhy kultúry i pri svojej relatívnej autonómnosti neexistujú vo vnútornom živote človeka oddelene, ale žijú vo vzájomnom organickom spojení a jednote. Živý človek je ohnisko, v ktorom sa pretínajú ideové, estetické a mravné stránky kultúry“ (2, s. 14). Z tohto hľadiska každá veda, ktorá sa zaoberá niektorou stránkou ľudského života, má čo povedať aj k problematike kultúry.

Filozofia má medzi týmito vedami osobitné postavenie už aj preto, lebo sa zaoberá najvšeobecnejšími aspektmi ľudského bytia. Z hľadiska filozofie kultúra výrazne ovplyvňuje alebo môže ovplyvňovať všetky úsilia o harmonický vývin človeka, o organické spojenie jeho osobných a spoločenských záujmov, o všestranný harmonický rozvoj osobnosti. A naopak, ona sama je výrazom tohto rozvoja, je vyjadrením, prejavom pokroku v dejinách spoločnosti.

Kultúra je mimoriadne citlivým barometrom: práve vo vzťahu ku kultúrnym hodnotám sa v dejinách neraz prejavovali objektívne progresívne alebo regresívne tendencie spoločenských tried, vrstiev, skupín. Proces vznikania kultúrnych hodnôt predstavuje alebo môže predstavovať — povedané slovami Karola Marxa v jednej z jeho prác — pokus o „návrat človeka k sebe samému ako k človeku spoločenskému, t. j. ľudskému“ (3, s. 588).

Filozofické aspekty kultúry všeobecne, a socialistickej kultúri osobitne, môžeme hľadať predovšetkým v oblasti problematiky schopností a možností človeka formovať a určovať svoje vlastné bytie, v oblasti riešenia otázky, aká miera aktívnej a tvorivej práce je potrebná, aby človek, ktorý je objektom i subjektom kultúrnej tvorby, rozvíjal svoju ľudskú existenciu. S týmito otázkami súvisí celý rad konkrétnych problémov.

Niektoré z nich nastoľujú autori tohto čísla nášho časopisu, ktoré je venované filozofickým otázkam kultúry, s osobitným zreteľom na problematiku umenia.

LITERATÚRA

1. MEŽUJEV, V. A.: Celosť nášho vzťahu k svetu. In: Voprosy filozofii 1984, č. 1.
2. ŠČERBINOVÁ, V. R.: Ideológia, kultúra, literatúra, In: Ideologický boj a súčasť kultúra. Bratislava 1974.
3. MARX, K. — ENGELS, F.: Iz rannich proizvedenij. Moskva 1956.